

MIEJSCE ROSJI W POLITYCE EUROPEJSKIEJ W XVII I XVIII WIEKU

Cesarstwo rosyjskie w XVII i XVIII wieku budowało swoją potęgę i doszło do rangi mocarstwa. Chcąc zrozumieć zachodzące wtedy procesy, w tej pracy omówię: czas Wielkiej Smuty, stosunki Rosji z Polską, Szwecją i Turcją, a także jej ekspansję szczególnie na zachód i południe, co przyczyniło się do powstania imperializmu rosyjskiego i jego ugruntowania, szczególnie za czasów Piotra I i Katarzyny II. Skupiłam się więc na wydarzeniach, które doprowadziły do hegemonii Cesarstwa: przystąpienie do Ligi Świętej, wojna północna i siedmioletnia, porozumienia carów z władcami innych państw.

W niniejszej pracy przyjęłam układ chronologiczny, którego ramy tworzą wydarzenia zapoczątkowane w 1598 roku a kończy schyłek XVIII stulecia.

Po śmierci ostatniego przedstawiciela dynastii Rurykowiczów, na tronie moskiewskim decyzją Soboru Ziemskiego zasiadł Borys Godunow (1598 r.). Puszkina opisał go bardzo niewdzięcznie w jednej z tragedii, poprzez usta jednego z kniaziów: „Wczorajszy rab, Tatarzyn, zięć Maljuty (tj. oprycznika Skuratowa), zięć kata i sam w duszy kat”¹. Nowy car zaczął od oddalenia konkurentów m. in. Fiodora Romanowa, którego przymusowo osadził w klasztorze jako mnicha Filareta². Potem przyszło mu się zmierzyć z klęską głodu w latach 1601-1603. Następnie po nieudanej próbie zawarcia unii, kiedy do Moskwy przybyło poselstwo owdowiałego króla Polski - Zygmunta III, prosząc o rękę Kseni, córki carskiej, co mogłoby przywieść do zgody zwaśnione kraje, rozpoczął się okres dymitriad.

Koncepcja wyprawy na Moskwę, w celu osadzenia tam rzekomego carewicza pojawiła się w 1604 roku. Wtedy to cudownie ocalały Dymitr odnalazł się w Polsce na dworze ks. Adama Wiśniowieckiego. Była to postać bardzo kontrowersyjna. Część historyków widziała w nim carewicza, inni sądzili, że Dymitr to zbiegły do Polski mnich Grigorij Otriepiew, a niektórzy powołując się na dzieło poważnego kronikarza niemieckiego Konrada Bussowa - „Viel vornehme Leute haben berichtet, er solle Stephani Bathori weyland”, upatrywali w nim bastarda Stefana Batorego.

Bez oficjalnego poparcia polskiego króla, Samozwaniec ruszył na czele ochotniczego oddziału, złożonego głównie z Kozaków. Mimo klęski pod Dobryniczami, po śmierci cara (13 IV 1605 r.), zdobył Kreml. Dymitr Samozwaniec I prędko jednak utracił poparcie ludu, gdy przywrócił ustawę o

---

¹ Wójcik Z. *Dzieje Rosji 1533-1801* Warszawa 1971 s. 67

² Wójcik Z. *Dzieje Rosji 1533-1801* Warszawa 1971 s. 67

5-letnim poszukiwaniu zbiegów, a także hołdował obyczajom europejskim i otaczał się Polakami. Tuż po swoim ślubie, 17 maja 1606 r. padł ofiarą buntu, zainicjowanego przez Wasyla Szujskiego, który po usunięciu cara i wybiciu polskiej załogi, sam zasiadł na tronie. Musiał się uporać z domniemanym synem cara Fiodora, Piotrem, przebywającym na północnym Kaukazie. W tym czasie na Siewierszczyźnie wybuchło powstanie chłopskie Bołotnikowa, a na Litwie pojawił się Dymitr II Samozwaniec, który korzystając z kłopotów na wschodzie dotarł aż pod Moskwę, do Tuszyna (wiosna 1608 r.). Szujski nie radząc sobie z coraz to nowymi problemami, ułożył się ze Szwecją. Otrzymał od niej piętnastotysięczną armię, co kosztowało go zapewnienie zrzeczenia się pretensji do Inflant oraz utratę miasta Koreły. Wbrew oczekiwaniom nie był to koniec problemów cara, gdyż jego umowa ze Szwedami sprowokowała Zygmunta III Wazę do wypowiedzenia wojny.

Polskie oddziały poszły pod Smoleńsk, dołączyli do nich też stronnicy Dymitra, który w tej sytuacji przeniósł się do Kaługi; wobec tego powstała koncepcja osadzenia na tronie królewicza Władysława, potwierdzona układem z lutego 1610 r. Strona rosyjska jednak zmieniła zdanie i wysłała wojsko, rozbite przez Stanisawa Żółkiewskiego pod Kłuszynem. W efekcie zdetronizowano cara Wasyla Szujskiego. Przedstawiciel bojarów Fiodor Mścisławski rozpoczął rokowania z polskimi przedstawicielami, znajdującymi się już pod Moskwą. Ich zwieńczeniem był kolejny układ, w którym zgodzono się uczynić Władysława carem jeśli: przeszedłby na prawosławie, dostosowałby się do interesów bojarstwa, a jego ojciec odstąpiłby od oblężenia Smoleńska³. Tymczasem Szwedzi zajęli Nowogród Wielki i rosyjskie wybrzeże Zatoki Fińskiej. Nie zachwycała ich perspektywa Polaka na tronie moskiewskim. Zygmunt III Waza musiał walczyć na dwa fronty.

Cała ta sytuacja ciążyła Rosjanom, więc część z nich uformowała się w tzw. pierwsze pospolite ruszenie, jednak musiało ono najpierw uporać się z różnicą poglądów w swoich szeregach. Dopiero drugie powstanie okazało się skuteczne. Jego uczestnicy okrążyli Kreml i czekali, aż Polacy zmorzeni głodem skapitulowali. Wtedy przepędzono ich z Moskwy (1612 r.).

Czas Wielkiej Smuty ostatecznie dobiegł końca, gdy Sobór Ziemski obrał carem Michała Romanowa (tym samym dając początek nowej dynastii). Nowy władca zaczął od usunięcia konkurencji w osobie Zarudzkiego, Maryny (żony Dymitra Samozwańca) i jej syna. Musiał też podźwignąć kraj z nędzy, by jednak tego dokonać potrzebował spokoju, więc dążył do porozumienia się z państwami ościennymi. Owe starania odniosły skutek: zimą 1617 roku w Stołbowie zawarł traktat pokojowy ze Szwecją⁴, w wyniku którego Rosja utraciła dostęp do Bałtyku poprzez oddanie Zatoki Fińskiej oraz zach. części Karelii. Potem kontynuował wojnę z Rzeczypospolitą, której dzielni żołnierze próbowali znowu zająć Moskwę, uznając ją za własność polskiego królewicza Władysława.

---

³ Trzebska L. *Z dziejów Rosji do roku 1917* Warszawa 1989 s. 61

⁴ Trzebska L. *Z dziejów Rosji do roku 1917* Warszawa 1989 s. 64

Plan ten jednak spełził na niczym, wobec czego rozpoczęły się rokowania, zakończone rozejmem w Dywilinie (styczeń 1619 r.). Ziemie: smoleńska, czernihowska i siewierska, pozostały polską własnością.

Celem nadrzędnym cara była odbudowa państwa pogrążonego w kryzysie. Kiedy udało się ustabilizować sytuację wewnętrzną, nadszedł czas ekspansji. Po śmierci polskiego króla armia rosyjska pociągnęła pod Smoleńsk (1632 r.). Oblegała go dwa lata – bezskutecznie. Skutkiem tej wojny było zawarcie z Rzeczpospolitą pokoju w Polanowie (1634 r.), który potwierdzał postanowienia z Dywilna. Ponadto król Polski, Władysław IV Waza zrzekł się moskiewskiego tronu oraz uznał Michała Romanowa carem⁵.

Polityka moskiewska, nie ograniczała się tylko do stosunków z Polską i Szwecją. Narastający konflikt turecko-kozacki, wymógł potrzebę obwarowania południowej granicy. Wtedy także wybuchła w Europie wojna trzydziestoletnia (1618-1648). Car postanowił wspierać koalicję protestancką (jednocześnie antypolską) zrazu militarnie, lecz ostatecznie poprzestał na przesyłaniu zboża, co okazało się istotną pomocą gospodarczą dla państw antyhabsburskich⁶.

W głównym kręgu zainteresowań moskiewskich pozostała jednak Rzeczpospolita, która od początku XVII w. borykała się z problemem kozackim. Bohdan Chmielnicki, przywódca powstania postrzegał nowego cara jako sprzymierzeńca i po zawarciu ugody z Rzeczpospolitą w Białej Cerkwi (1651 r.) i zmniejszeniu rejestru do 20 tysięcy, złożył mu korzystną propozycję. Dotyczyła ona przyłączenia Ukrainy do Rosji. Najpierw jednak car Aleksy (1645-1676) musiał opanować trudną sytuację w państwie. W 1653 roku obradował, ostatni w historii Rosji, Sobór Ziemski, który zaaprobował ofertę Chmielnickiego, dzięki czemu w Perejasławiu (1654 r.) rada starszyzny kozackiej, składając na ręce Wasyla Buturlina przysięgę wierności carowi, przyczyniła się do włączenia zadnieprzańskiej części Ukrainy do Cesarstwa Moskiewskiego. Przyczyniło się to do wybuchu wojny polsko-rosyjskiej. Rozwój konfliktu udaremniła Szwecja, atakując wyniszczoną Rzeczpospolitą. W takiej sytuacji Rosja zawarła pokój z Polską w Niemierzu (1656 r.) i zwróciła się ku groźniejszemu przeciwnikowi, co nie przeszkodziło jej w Radnot (6 XII 1656) układać się z Chmielnickim, B. Radziwiłłem, Brandenburgią i Siedmiogrodem w sprawie hipotetycznego rozbioru Polski.

Wojna ze Rosji ze Szwecją trwała pięć lat i zakończyła się pokojem w Kardis (1661), który sprowadzał się do zachowania dotychczasowej granicy między państwami.

Tymczasem nowy hetman kozacki - Piotr Wyhowski zapragnął unii z Polską. Podpisanie ugody w Hadziaczu doprowadziło do kolejnej wojny z Rosją. Car, mimo licznych klęsk, otrzymał we

---

⁵ Trzebska L. *Z dziejów Rosji do roku 1917* Warszawa 1989 s. 66

⁶ Wójcik Z. *Dzieje Rosji 1533-1801* Warszawa 1971 s.105

władanie (po rozejmie andruszowskim - 1667 r.) lewobrzeżną Ukrainę, a także Kijów na dwa lata. Przyniosło to jednak więcej szkody niż pożytku. Nad Donem pod wodzą Stiepana Razina wybuchło powstanie, sprzeciwiające się feudalizmowi w Rosji (1667-1670)⁷. W tym samym czasie Piotr Doroszenko i Iwan Brzuchowiecki, hetmani obu Ukrain postanowili poddać się Turcji. Przysporzyło to kłopotów zwierzchniczemu mocarstwu. Wybuchła wojna rosyjsko-turecka, trwająca aż do rozejmu w Bachczysaraju (1681 r.), który zawarł nowy car Fiodor III.

Nie powstrzymało to jednak wyznawców Mahometa przed uderzeniem na Wiedeń. Ekspansję turecką powstrzymała odsiecz wiedeńska (1683 r.) i zawiązanie Ligi Świętej (1684 r.). Rosja chcąc doń przystąpić, musiała uregulować swoje stosunki z Rzeczypospolitą. Nowa władczyni - regentka Zofia (córka Aleksego) po trzech latach rozmów, podpisała w 1686 roku tzw. pokój „Grzymułtowskiego”, a następnie dołączyła do koalicji antytureckiej. Potem w 1687 i 1689 r. próbowała opanować Krym. Jej dalsze zamiary udaremnił carewicz Piotr, który wraz ze swoimi zwolennikami pozbawił ją władzy i zamknął w klasztorze.

Do 1694 r. sprawami wewnętrznymi zajmowała się Natalia Naryszkinowa, żona zmarłego cara Aleksego. Po jej śmierci Piotr podjął pierwszą próbę zdobycia Azowa (1695 r.), natomiast po odejściu brata Iwana, gdy cała władza spoczęła w jego rękach, dołożył starań i zdobył turecki port. Następnie car postanowił incognito odwiedzić kraje europejskie w tzw. „wielkim poselstwie”. Był pierwszym władcą Rosji, który przekroczył jej granice. Nie szukał rozgłosu, lecz wiedzy oraz sojuszników w walce z Turcją, dlatego uczestniczył w delegacji jako szeregowy członek. W ten sposób odwiedził Szwecję, Kurlandię, Holandię, Anglię i Austrię. Żaden z monarchów owych państw nie był skłonny przystąpić do ligi antytureckiej (bardziej zaprzętała ich kwestia sukcesji hiszpańskiej), mimo to wyprawa przyniosła pożądane owoce, choć car musiał skrócić podróż z racji nowego buntu strzelców, który wybuchł w Moskwie. Wracając, nie próżnował. W Rawie Ruskiej wespół z królem Polski i elektorem saskim - Augustem II, zaczął planować wojnę ze Szwecją, która miałaby na celu przejęcie Inflant (z pomocą Danii), o które starał się już Iwan IV Groźny. Po opanowaniu sytuacji w kraju tzn. wybicciu buntowników, car zaczął realizować swoje zamierzenia. Rozpoczęła się europeizacja Rosji. Piotr I nakazał bojarom ścinać brody, nosić peruki i ubierać się po europejsku. Wywołało to zdecydowany sprzeciw społeczeństwa, przywiązanego do tradycji. Kolejną zmianą było wprowadzenie kalendarza juliańskiego (1 stycznia 1700 roku), co położyło kres liczeniu czasu od „początku świata”. Jedną z ważniejszych reform było utworzenie nowoczesnej i regularnej armii, liczącej 200 tys. żołnierzy. Ich utrzymanie wymagało wielkich nakładów finansowych i w konsekwencji zmiany systemu podatkowego. Ostatecznie nowe obciążenie spadło na chłopów. Musieli oni płacić podatek pogłówny („poduszny”) od każdego „przedstawiciela” płci męskiej. Prócz

---

⁷ Trzebska L. *Z dziejów Rosji do roku 1917* Warszawa 1989 s.72

tego podjęto bardzo istotne reformy administracyjne. Rosję podzielono na gubernie, które dzieliły się na prowincje, te zaś na dystrykty (1708 r.). W 1711 roku został utworzony Senat Rządzący, który zastąpił Dumę Bojarską, stając się najważniejszym organem władzy państwowej, kontrolującym administrację i sądownictwo. Ponadto zamiast prikazów (urzędy centralne kierujące poszczególnymi dziedzinami życia w państwie) powołano kolegia – centralne instytucje resortowe. Na ich czele stanęli prezydenci. Zmiany dotknęły także Cerkwi. Zniesiono godność patriarchy, a jego miejsce zajął Najświętszy Synod Rządzący (1721 r.). Rok później wydano „Tabele rang”, która zniosła tradycyjny system hierarchii, zastępując go czternastoma stopniami służby cywilnej i wojskowej, po których prócz dobrze urodzonych, mogli piąć się „nieszlachcice”. Car postanowił zadbać też o wykształcenie obywateli: uprościł rosyjski alfabet, wprowadzając grażdankę (1708 r.) oraz popierał tworzenie szkół, także świeckich. W 1701 r. powstała Szkoła Nawigacyjna (w Moskwie) przemianowana kilkanaście lat później na Akademię Morską. Piotr I chciał, by całe społeczeństwo potrafiło czytać, pisać, rachować. Wszystkie te działania świadczyły o ukształtowaniu się w Rosji absolutyzmu oświeconego.

W międzyczasie, zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami, elektor saski zaatakował Rygę a król duński ruszył na Holsztyn (1700 r.). Władca Szwecji - Karol XII prędko zareagował. Z pomocą Anglików i Holendrów zmusił do kapitulacji Duńczyków oraz rozbił wojska rosyjskie pod Narwą; po wkroczeniu na ziemie polskie przyczynił się do zmian na tronie Rzeczypospolitej, pozbawiając korony Augusta II na rzecz Stanisława Leszczyńskiego. Skorzystał z tego Piotr I. Uwikłany w sprawy polskie, król szwedzki zlekceważył Rosję. Tymczasem car, wysławszy jedną armię do Inflant, sam stanął na czele drugiej i ruszył w kierunku Zatoki Fińskiej. Tam przy ujściu Newy, nakazał wybudować Petersburg (1703 r.), który stał się stolicą (1712 r.) - „miasto powstałe z niczego, poczęte z aktu woli i zbudowane na rozkaz (...). Będzie ucieleśnieniem pragnienia odnowy pewnego cara (...). Unieśmiertelni jego imię (...).”⁸; jego budowa pochłonęła wiele ofiar. Mimo to szlachta przyzwyczajona do Moskwy, przenosiła się niechętnie. Zmobilizował ją do tego dopiero specjalny ukaz. Car, chcąc podkreślić znaczenie nowej stolicy, właśnie tam wziął ślub z Katarzyną Skawrońską. Wcześniej jednak odniósł znaczące sukcesy militarne tzn. zdobył Narwę i Dorpat.

Król szwedzki uporał się z kwestią polskiego tronu dopiero w 1706 roku, kiedy to August II zrzekł się korony (układ altrandsztadzki). Wtedy również udało mu się porozumieć z hetmanem Ukrainy Zadnieprzańskiej - Iwanem Mazepą. Mimo to w 1709 r. Karol XII pod Połtawą poniósł klęskę i musiał uciekać do Turcji. Zyskał tam poparcie sułtana, który wypowiedział wojnę Cesarstwu. Turcy otoczyli obóz rosyjski w Prucie, lecz Piotrowi I udało się przekupić wezyra, który zaniechał oblężenia. Carowi udało się zawrzeć pokój za cenę Azowa - musiał zwrócić go sułtanowi.

---

⁸ Troyat H. *Piotr Wielki Geniusz i Szaleństwo* Warszawa 2009 wyd. II s. 116

Po klęsce Szwecji, na tronie polskim zasiadł ponownie August II. Spotkał się z wielkim sprzeciwem wyrażonym m. in. poprzez zawiązanie konfederacji tarnogrodzkiej. Kiedy nad Polską zawisła groźba wojny domowej, Rosja skwapliwie interweniowała. Przysłała „z pomocą” kilkanaście tysięcy żołnierzy. Była to wyraźna ingerencja w sprawy polskie. Dominację wschodniego sąsiada najbardziej dało się odczuć w Warszawie na Sejmie „Niemym”, gdy milczenie posłów, spowodowane obecnością żołnierzy rosyjskich za drzwiami, uznano za zgodę na szkodliwe dla Rzeczypospolitej ustawy np. redukcję armii (dla Korony 18 tys., dla Litwy 6 tys.), zniesienie wojsk powiatowych i uznanie liberum veto. August II zachował tron, ale musiał zrezygnować z silnej władzy (uznając rządy sejmikowe), zaś konfederację rozwiązano. Polska stawała się coraz bardziej zależna od Rosji. Dał temu wyraz Piotr I w Poczdamie, gdzie wraz z królem pruskim postanowił strzec porządku w Rzeczypospolitej (1720 r.).

Rosja musiała uporać się również z dogorywającą Szwecją, wojna wciąż trwała. Karol XII ponosił kolejne klęski, toteż w 1718 roku zaczęły się rokowania pokojowe. Ostateczny pokój rosyjsko-szwedzki podpisano w Nystad. Tym sposobem car zdobył część Karelii z Wyborgiem, Ingrię, Estonię i Inflanty oraz zyskał tytuł Imperatora Wszechrosji, pod znakiem zapytania stawiając samoistność kozaczyzny (I. Mazepa - jeden z ostatnich hetmanów; od 1764 r. Ukraina gubernią rosyjską). Piotrowi I udało się złamać potęgę mocarstwową Szwecji i Polski. Dzięki wielkiej wojnie północnej „Rosja usadowiła się trwale nad M. Bałtyckim”⁹. Imperator nie cieszył się tym długo, gdyż zmarł w 1725 roku. Rozpoczęła się w Rosji batalia polityczna, w wyniku której tron objęła Katarzyna Skawrońska, wdowa po carze, przyjmując imię Katarzyny I. Panowała dwa lata. W rzeczywistości były to rządy Aleksandra Mienszykowa, arystokraty, stojącego na czele Najwyższej Tajnej Rady. Następnie koronę otrzymał wnuk zmarłego cara Piotr II (1727-1730). Mienszykow chciał go ożenić ze swoją córką, lecz został zesłany na Syberię, z racji zbyt wielkiego wpływu na dworze. W jego ślady poszedł książę Aleksy Dołgoruki. Udało mu się zaręczyć cara z własną córką Katarzyną.

Kiedy Piotr II zmarł na ospę, do władzy doszła córka Iwana V, Anna (1730-1740). Chętnie otaczała się Niemcami, nie rozumiała procesów zachodzących w kraju. Jej panowanie było naznaczone wojnami oraz rozkładem państwa.

W 1732 roku władcy Austrii, Rosji i Prus zawarli traktat Loewenwolda („trzech czarnych orłów”), w którym postanowili decydować o tym, kto zasiądzie na polskim tronie. Gdy w 1733 roku umarł August II, szlachta obrała królem ponownie Stanisława Leszczyńskiego. Koronę jednak państwa ościenne dały elektorowi saskiemu. W związku z tym wybuchła wojna o polską sukcesję (1733-1735). Wygrał ją August III. Za jego panowania odbył się tylko jeden sejm - pacyfikacyjny (1736). Kolejnym ciosem wymierzonym Rzeczypospolitej, było zajęcie Kurlandii (1737 r.).

---

⁹ *Mała Encyklopedia Wojskowa* Warszawa 1971 s. 61

Anna parla też w kierunku Turcji, chcąc uzyskać dostęp do Morza Czarnego i Azowskiego. Wybuchła wojna, tocząca się w latach 1735-1739. Rosjanom nie udało się utrzymać zajętego wówczas Krymu, więc po pokoju w Belgradzie, zyskując Azow, nie czuli się wygrani.

Caryca uczyniła następcą wnuka swojej siostry Katarzyny - Iwana VI (1740-1741). Z racji małoletniości króla, regencję objął Ernest Biron. Wiązało się to z kontynuacją polityki Anny, co przyczyniło się przewrotów pałacowych. Po pierwszym Biron został zesłany, a regentką stała się jego matka. Nie zmieniło to zbytnio sytuacji. Drugi przewrót doprowadził do uwięzienia Iwana VI i jego rodziny oraz wyniesienia na tron córki Piotra I - Elżbiety (1741-1762). Jednym z jej współpracowników był Aleksy Razumowski (1744 r. - hrabia, 1756 r. - feldmarszałek). Jego brat Cyryl został mianowany prezydentem Akademii Nauk (1746 r.), a potem hetmanem Ukrainy lewobrzeżnej (1750 r. - przywrócenie tej godności).

Druga połowa XVIII wieku to w Rosji czas rozwoju przywilejów szlacheckich, utrwalania poddaństwa chłopów, a przede wszystkim umacniania się jej pozycji na arenie międzynarodowej.

Po kolejnej wojnie ze Szwecją (1741-1743), zakończonej pokojem w Abo, granice imperium Elżbiety poszerzyły się. W jego skład weszła południowo-wschodnia Finlandia. Potem Rosja wzięła udział w znaczącym konflikcie - wojnie siedmioletniej (1756-1763). Na początku caryca związała się sojuszem z Anglią. Po traktacie westminsterskim (16 I 1756), zawartym pomiędzy Prusami a Wlk. Brytanią, nastąpiło odwrócenie przymierzy. Imperatorowa Elżbieta, na prośbę kanclerza Rzeszy, wystawiła pokaźną armię (60-70 tys.) oświadczając, że „Rosja nie złoży wcześniej broni, aż Austriacy nie odzyskają Śląska”¹⁰. Mimo początkowych klęsk, armia rosyjska wtargnęła do Brandenburgii, lecz wycofała się stamtąd, gdy caryca nagle zmarła, na polecenie jej następcy Piotra III (tzn. Karola Piotra Ulryka - syna siostry carowej - Anny, wyznaczonego już w 1742 roku, panującego od stycznia do lipca 1762 roku). Nikt się tego nie spodziewał. Ówczesni określali to wydarzenie jako „cud domu brandenburskiego”¹¹.

Nowy car podziwiał Fryderyka II. Pragnął zawrzeć przymierze z Prusami. W tej sytuacji jego małżonka Zofia Augusta Anhalt-Zrebst, czyli późniejsza Katarzyna II (1762-1796), doprowadziła do przewrotu pałacowego (28 VI 1762) - poparły ją pułki gwardyjskie. Piotr III został zdetronizowany, po czym poniósł śmierć w zaaranżowanej bójce. Na tron wyniesiono jego małżonkę. Nie wywołało to większych obiekcji, gdyż car nie cieszył się sympatią poddanych przez swój pogardliwy stosunek do Rosji, ośmieszanie prawosławia oraz nieznaną rzeczywistość politycznych, a także charakter trudny, uparty i popędliwy.

---

¹⁰ Mikulski K., Wijaczka J. *Historia Powszechna Wiek XVI-XVIII* Warszawa 2011 s. 441

¹¹ Mikulski K., Wijaczka J. *Historia Powszechna Wiek XVI-XVIII* Warszawa 2011 s. 442

Caryca zaczęła panowanie od zjednywania sobie społeczeństwa i umacniania własnej pozycji na tronie. Było to szczególnie ważne, gdyż tron zasadniczo należał się jej synowi - Pawłowi, ponadto wciąż żył Iwan VI.

Katarzyna II zerwała porozumienie z Prusami, zatwierdziła dekret o wolności szlacheckiej, opóźniła o dwa lata sekularyzację majątków kościelnych, zniosła „hetmańszczyznę” na Ukrainie lewobrzeżnej, zwołała specjalną komisję odpowiedzialną za stworzenie nowego kodeksu praw (co nie doszło do skutku). Te i inne działania doprowadziły do ustabilizowania się sytuacji wewnątrz Rosji, umożliwiając jej aktywną politykę zagraniczną.

Caryca skierowała swoje działa na zachód. Najpierw zawładnęła tronem kurlandzkim. Odebrała go synowi Augusta III - Karolowi Fryderykowi, ofiarując go Bironowi, który powrócił do łask (1763); potem jego następca zrzekł się praw do korony na rzecz Rosji (1795). Nie ostał się także tron Polski. Początkowo Katarzyna II poprzestała na osadzeniu na tronie swojego dawnego faworyta - Stanisława Augusta Poniatowskiego. Ten jednak próbował wymknąć się spod kontroli i starał się podźwignąć zrujnowaną Polskę. Na taki obrót spraw imperatorowa zareagowała w sposób niezwykle gwałtowny, ale i chytry. Sprawiała ona, że wybuchł absurdalny problem innowierców w tolerancyjnej od wieków Rzeczypospolitej. Dysydenci zawiązali konfederacje w Słucku i Toruniu, natomiast katolicy w Radomiu (1767). Nikołaj Repnin, na rozkaz carycy, kazał wywieźć do Kaługi bpa kijowskiego - Józefa Załuskiego, bpa krakowskiego - Kajetana Sołtyka, hetmana polnego koronnego - Wacława Rzewuskiego wraz z synem Sewerynem.

Sterroryzowana szlachta zebrała się na sejmie w 1768 roku, gdzie pod naciskiem uchwaliła prawa kardynalne. Ich gwarantką była Katarzyna II. Polska trafiła pod protektorat Rosji. Sprovokowało to część szlachty do zawiązania konfederacji w Barze. Zrazu uzyskała ona poparcie Europy, lecz po próbie porwania króla, to się zmieniło. Potem konfederaci nie ostali się długo. 5 sierpnia 1772 roku Rosja wespół z Prusami i Austrią dokonała I rozbioru Polski. Przypadła jej w udziale część Białej Rusi aż po Dźwinę, Druż i Dniepr oraz województwo inflanckie. Narzuciła też polskiemu sejmowi (1773-1775) zaakceptowanie tej sytuacji, zachowanie głównych wad ustrojowych i powołanie Rady Nieustającej (oddanie władzy wykonawczej w Polsce Rosji).

Europa Zachodnia nie zareagowała. W obronie Rzeczypospolitej stanęła Turcja, obawiająca się hegemonii Imperium rosyjskiego, co wiązałoby się z opanowaniem przezeń Morza Czarnego. Wybuchła wojna (1768-1774), którą zakończył pokój w Kuczuk-Kainardzi. Turcja, jako strona przegrana, musiała odstąpić Rosji krymskie twierdze (Kercz i Jenikale), oddać tereny nadmorskie między Bohem a Dnieprem, zapewnić tolerancję religijną w księstwach naddunajskich, zezwolić na ufortyfikowanie Azowa oraz swobodny przepływ statków handlowych przez Bosfor i Dardanele.

Tymczasem w samym Cesarstwie wybuchło powstanie (1773-1775). Kozacy i chłopcy pod wodzą Jemieljana Pugaczowa (podającego się za cudem ocalonego Piotra III), zdobyli Orenburg,

Kazań i Saratow. Działali na środkowym i dolnym Powołżu. Stanowili największy w dziejach Rosji ruch antyfeudalny. Gdy konflikt zakrawał na wojnę chłopską, został brutalnie zdławiony. Niezwłocznie stracono Pugaczowa oraz jego zwolenników. Ponadto zmniejszono swobody kozackie i przezornie przesiedlono część ludności na Kubań i nad Morze Azowskie.

Caryca opanowawszy wrzenie w kraju kontynuowała ekspansję. Mimo doniosłych planów restytuowania cesarstwa bizantyjskiego, stanęło na zajęciu Krymu (1783 r.), co przyczyniło się do wybuchu wojny z Turcją (1787-1792). Katarzyna II postanowiła odwiedzić Stanisława Augusta w Kaniowie. Każde z nich miało własny cel (król polski – zwołanie sejmu i zreformowanie kraju; caryca - uzyskanie wsparcia militarnego), a jednak udało im się porozumieć.

Mimo początkowych klęsk, Rosja zatryumfowała w wojnie z Turcją i po pokoju w Jassach otrzymała całe północne wybrzeże Morza Czarnego oraz Krym. Caryca mogła znów zająć się Polską. Nie w smak była jej Konstytucja 3 Maja, więc doprowadziła do zawiązania konfederacji opozycji w Petersburgu. Chcąc jednak zachować pozory inicjatywy oddolnej, proklamowano ją w Targowicy. Konflikt był nieunikniony. Zrazu obrońcy Konstytucji odnosili sukcesy, jednak przejście króla na stronę konfederatów, przesądziło o ich klęsce. Doszło do II rozbioru Rzeczypospolitej. Do Imperium rosyjskiego została włączona reszta Białej Rusi oraz Ukrainy, Podole, wschodnia część Polesia i Wołyń, aż po linię idącą od Dyneburga na Pińsk do Zbrucza. Na kolejnym „niemym” sejmie, tym razem w Grodnie, zanegowano większość postanowień Konstytucji 3-ego Maja oraz zmniejszono polskie wojsko. W Rosji przeważały tendencje aneksyjne, o czym świadczyło odwołanie ambasadora J. J. Sieversa (koniec 1793), zastępując go gen. J. A. Igelströmem, który reprezentował brutalną politykę okupacyjną.¹² Mimo, że Rzeczpospolita ginęła w oczach, zdobyła się na ostatni wysiłek - powstanie.

Wielu żołnierzy nie zgadzało się na rozformowanie, m. in. dowódca kawalerii Józef Antoni Madaliński. Kiedy Tadeusz Kościuszko dotarł do Krakowa i ogłosił się Naczelnikiem Państwa, wybuchła insurekcja (24 III 1794). Rosjan udało się rozgromić pod Racławicami (4 IV 1794), lecz porwanie Kościuszki po przegranej pod Maciejowicami (10 X 1794), przekreśliło polskie szanse. Dnia 4 listopada 1794 roku rosyjski generał Aleksander Suworow zaatakował Warszawę i dokonał „rzezi Pragi”. W tej sytuacji król Polski abdykował, a reszta kraju została podzielona pomiędzy trzech zaborców. Rosja otrzymała ziemie na wschód od Niemna i Bugu, z których utworzyła gubernie: wołyńską, mińską, grodzieńską i litewską. Tym sposobem Imperium rosyjskie wchłonęło w siebie znaczną część Rzeczypospolitej, która przysporzyła jej niemało zmartwień w ubiegłym wieku.

Obiektem zainteresowań Katarzyny II okazała się także Europa Zachodnia. Caryca zrazu utrzymywała kontakt z czołowymi przedstawicielami oświecenia francuskiego, lecz po wybuchu

---

¹² *Encyklopedia Wojskowa t. II* Warszawa 2007 s. 254

rewolucji, nie chcąc by jej idee rozpleniły się w Cesarstwie, nakazała cudzoziemcom, sympatyzującym z buntownikami opuścić kraj oraz wydała nakaz powrotu doń Rosjanom przebywającym poza granicami. Katarzyna II rozpoczęła przygotowania do wojny. Jej syn a zarazem następca Paweł I (1796-1801), po śmierci matki „w jednej chwili z pomiatanego kopciuszka przeistoczył się w samowładcę olbrzymiego imperium”¹³. Tron należał do niego już po zamordowaniu ojca. Matka trzymała go z dala od władzy. Chcąc zrewidować politykę carycy, uwolnił z więzienia Kościuszkę, zezwolił osiąść w Petersburgu Poniatowskiemu oraz zlikwidował samorząd szlachecki. Przyznawał matce rację tylko w jednej kwestii - zwalczania rewolucji. Zawiązał sojusz z Anglią i wysłał admirała Uszakowa na czele floty rosyjskiej na Morze Jońskie, by ten wyparł Francuzów z południowych Włoch, natomiast lądem posłał gen. Suworowa. Ten wygrywając trzy bitwy, wyparł wojska rewolucjonistów z północnej Italii. Potem car wysłał go do Szwajcarii, gdzie poniósł klęskę i zawrócił do Czech. Paweł I zgorszony postawą Anglików i Austriaków, którzy nie pomogli jego armii, odwołał swoje wojska do kraju.

Gdy władzę we Francji przejął Napoleon Bonaparte, imperator postanowił go wesprzeć, planując wysłanie armii rosyjskiej do Indii. Pomysłu nie zdążył zrealizować, gdyż został zamordowany. Przyczyną tego było zachowanie cara, który podobnie jak ojciec Piotr III, nie liczył się z niczym, rządził despotycznie, powiadał, że „w Rosji ten jest wielki, z kim on, cesarz, rozmawia i póki on z nim rozmawia”¹⁴. Nazywali go „szaleńcem na tronie”¹⁵.

Imperium rosyjskie, aby osiągnąć pozycję hegemonia w Europie, musiało stawić czoło różnym wyzwaniom. Po zażegnaniu kryzysu wewnętrznego, aktywnie zaangażowało się w politykę europejską. Moim zdaniem przełom w Rosji dokonał się za czasów Piotra I (1696-1725). Wtedy po pokoju w Karłowicach (1699), imperium wzbogaciło się o ziemie nad Morzem Czarnym; powstał Sankt Petersburg nazywany „Wenecją Północy”, a dawne przeciwniczki: Polska i Szwecja zostały pognębione w wojnach.

Z wieku XVIII Rosja wyszła zwycięsko. Jej granice w ciągu 200 lat powiększyły się niemal trzykrotnie; zyskała dostęp do Oceanu Spokojnego, Morza Kaspijskiego, Morza Czarnego, Morza Bałtyckiego; zdobyła Kamczatkę, Krym, część ziem polskich, część ziem fińskich, Inflanty, podbiła znaczącą część Azji Wschodniej (kraj Tunguzów, Jakutów, Jukagirów, Buriatów), a także Alaskę. Według mnie to właśnie wieki XVII i XVIII najmocniej zaważyły na historii Rosji, a w konsekwencji Europy. Właśnie w tym czasie zyskała na znaczeniu i ostatecznie stała się mocarstwem, z którym każdy kraj musiał się liczyć.

---

¹³ Ochmański J. *Dzieje Rosji do roku 1861* Warszawa 1980 s. 178

¹⁴ Ochmański J. *Dzieje Rosji do roku 1861* Warszawa 1980 s. 179

¹⁵ Trzebska L. *Z dziejów Rosji do roku 1917* Warszawa 1989 s.99

BIBLIOGRAFIA

1. *Encyklopedia Wojskowa t. II* Warszawa 2007
2. *Mała Encyklopedia Wojskowa/ T. III* Warszawa 1971
3. Mikulski K., Wijaczka J. *Historia Powszechna Wiek XVI-XVIII* Warszawa 2011
4. Ochmański J. *Dzieje Rosji do roku 1861* Warszawa 1980
5. Troyat H. *Piotr Wielki Geniusz i Szaleństwo* Warszawa 2009 wyd. II
6. Trzebska L. *Z dziejów Rosji do roku 1917* Warszawa 1989
7. Wójcik Z. *Dzieje Rosji 1533-1801* Warszawa 1971